

Prilog A:
Ključne reference za donosiocce i izvršioce obrazovne politike

Ujedinjene Nacije (1948.): Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. Usvojena i proglašena rezolucijom 217 A (III) Generalne skupštine od 10. decembra 1948.

Artikulira univerzalno pravo na slobodu misli, savjesti i religije. Priznaje slobodu roditelja da osiguraju religijsko i moralno obrazovanje svoje djece u skladu sa svojim vlastitim uvjerenjima.

Primjerci dostupni na www.unhcr.ch/udhr/index.htm na svim evropskim jezicima.

Ujedinjene Nacije (1989.): Konvencija o pravima djeteta, Ured visokog povjerenika za ljudska prava; Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine 44/25 Interkulturološko obrazovanje i izazov religijske raznolikosti i dijalog u Evropi od 20. novembra 1989. godine.

Artikulira pravo djeteta na slobodu misli, savjesti i religije kao i prava i dužnosti roditelja da obezbijede usmjerenje za dijete u upražnjavanju njegovih ili njezinih prava na način konzistentan sa rastućim sposobnostima djeteta.

Primjerci dostupni na www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm.

Vijeće Evrope (1950.): Evropska konvencija o ljudskim pravima, Protokol I konvencije, 4. novembar 1950.

Priznaje pravo roditelja da obezbijede takvo obrazovanje i poučavanje svojoj djeci koje je u skladu sa njihovim vlastitim religijskim i filozofskim uvjerenjima.

Primjerci dostupni na www.hri.org/docs/ECHR50.html.

Ujedinjene Nacije (1960.): Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, usvojena Generalnom konferencijom Obrazovne, naučne i kulturne organizacije Ujedinjenih Nacija 14. decembra 1960.

Priznaje slobodu roditelja da biraju za svoju djecu institucije koje nisu održavane od strane javnih vlasti i da osiguraju religijsko i moralno obrazovanje djece u skladu sa svojim vlastitim uvjerenjima.

Primjerci dostupni na www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm na engleskom, francuskom i španskom.

European College (2003.): Religija i obrazovanje u javnim školama, Evropski kulturni i obrazovni forum, Bruž, 18-21. decembar 2003,

Zbirka od 11 radova napisanih od strane specijalista iz cijele Evrope, uz dodatak radova o Rusiji i Australiji. Predstavljene su razne tačke gledišta o religijskom obrazovanju. Neki radovi su dostupni na francuskom i talijanskom.

Primjerci se mogu zatražiti of gđe Gracienne Lauwers (gracienne.lauwers@ua.ac.be).

Batelaan, P. (2003.): Interkulturološko obrazovanje i izazov religijske raznolikosti i dijalog u Evropi, Konceptualni okvir pripremljen za Vijeće Evrope, Upravni Odbor za obrazovanje, Strazbur, drugi sastanak, 22-23. septembar 2003.

Ovaj rad pokušava da pruži konceptualni okvir koje će pomoći zemljama članicama Vijeća Evrope u sučeljavanju sa pitanjima religijske raznolikosti. Fokusira se na to kako škole i obrazovna politika mogu doprinijeti procesu integracije, što uključuje promoviranje među-religijskog dijaloga.

Distribucija ovog rada je ograničena. Primjerci se mogu zatražiti na Webmaster-Culture@coe.int.

Oslo koalicija o slobodi religije ili vjerovanja.

Projekt Oslo koalicije o školskom obrazovanju. Tolerancija, i sloboda religije ili vjerovanja teži da razvije globalnu interdisciplinarnu mrežu koja bi doprinijela prećenju preporuka Finalnog dokumenta madridske Konsultativne konferencije o školskom obrazovanju u odnosu na slobodu religije ili vjerovanja iz 2001. godine.

Za dalje informacije posjetite

www.oslocoalition.org/html/project_school_education/index.html.

Konferencija o «Religijskim dimenzijama interkulturološkog obrazovanja», Oslo, Norveška, 6-8. jun 2004. godine, organizirana u okviru predsjedavanja Norveške nad Odborom ministara Vijeća Evrope i projekt «Interkulturološko obrazovanje i izazov religijske raznolikosti i dijalog u Evropi.

Materijali sa konferencije uključuju dokumente o poziciji država članica i Analitički repertoar službenih tekstova i projekata Vijeća Evrope na polju interkulturološkog obrazovanja.

Za dalje informacije posjetite

www.coe.int/T/E/Com/press/News/2004/20040607_education_interculture.asp.

Schreiner, P., Spinder, H., Taylor, J., Westerman, W. (2002.): Posvećeni budućnosti Evrope. Doprinosi obrazovanja i religijskog obrazovanja, u ime koordinatorske grupe za religijsko obrazovanje u Evropi (CoGREE), Comenius-Institut, Protestant Centre for Studies in Education, Münster.

Odabrani radovi o trendovima obrazovne politike u zemljama Evropske Unije, kao i radovi o raznim tačkama gledišta na budućnost religijskog obrazovanja u Evropi.

Primjerci se mogu tražiti od gospodina Petera Schreiner (schreiner@comenius.de).

Delors, J. (1996.): Učenje: Unutarnje blago, Izvještaj Međunarodne komisije o obrazovanju za 21. stoljeće za UNESCO, UNESCO Publishing.

Istražuje izazove budućeg obrazovanja u svom pokušaju da postigne ideje mira, slobode i socijalne pravde, na osnovu vjerovanja da će obrazovanje imati osnovnu ulogu u ličnom i društvenom razvoju.

Primjerci dostupni na www.see.educoop.net/education_in/pdf/15_62.pdf.

Kodelja, Z. (1995.): Laična šola: pro et contra, Mladinska knjiga, Ljubljana.

Raspravlja koncept svjetovnog društva i škole u okviru ljudskih i prava djeteta. Daje informacije o modelima religijskog obrazovanja u javnim školama u Evropi i Sjedinjenim Državama. Dostupan na slovenskom i srpskom.

Primjerci se mogu kupiti na www.amazon.com.

Wright, A. (2000.): Duhovnost i obrazovanje, RoutledgeFalmer, London i New York.
Raspravlja i definira suvremenu duhovnost, govoreći da je obilježeno pluralizmom, raznolikošću i dvosmislenosti. Predstavlja gledišta iz filozofije, teologije i religijskih studija, psihologije i sociologije. Zalaže se za kritično, duhovno obrazovanje i pedagogiju.

Primjerci se mogu kupiti na www.routledgefalmar.com.

Haynes, C., Thomas, O. (2001.): Pronalaženje zajedničkog stanovišta: Vodič za religijsku slobodu u javnim školama, objavljen u *First Amendment Center*, Nashville.

Fokusiran isključivo na američki kontekst, ovaj vodič orijentiran na školu pokušava da interpretira ustavne i zakonodavne odredbe za religiju i školovanje u američkim javnim školama. Podržan od preko 20 obrazovanih i religijski-orijentiranih ne-vladinih organizacija u Americi. Može biti koristan kao uzorak strukture za praktično, široko usmjerene nacionalnim politikama o religiji i školovanju.

Primjerci dostupni na www.freedomforum.org/templates/document.asp?documentID=3979.

OECD (2002.): Razumjeti mozak: Ka novoj nauci o učenju.

Daje sažeti uvod onoga što se sada zna, što će se vjerovatno uskoro otkriti i što bi se moglo znati na kraju. Potiče suradnju između nauke o učenju i istraživanja mozga, i između istraživanja i donosioca politike.

Primjerci dostupni na Brain and Learning OECD Website.

Howard, G. (2000.): Intelligence Reframed: Multiple Intelligences for the 21st Century, Basic Books, New York.

Elaborira teoriju o višestrukim inteligencijama. Uključuje debate po sekcijama o tome da li dodatne inteligencije treba uzeti u obzir. U ovom kontekstu diskutira koncepte duhovne inteligencije i egzistencijalne inteligencije.

Primjerci se mogu kupiti na www.amazon.com.

Zohzar, D., Marshal, I. (2000.): SQ – Duhovna inteligencija, krajnja inteligencija, Bloomsbury, London.

Autori ispituju naučne podatke koji upućuju na postojanje duhovne inteligencije (SQ), koju opisuju kao krajnju inteligenciju koja služi kao neophodni temelj za efektivno funkcionisanje i IQ i emocionalne inteligencije (EQ). Dostupno na 18 jezika, uključujući srpski.

Primjerci se mogu kupiti na www.amazon.com.

Coles, R. (1991.): Duhovni život djece, Mariner Books.

Opisana od strane autora kao «dokumentarna dječija psihijatrija», ova knjiga bilježi dječije razgovore o bogu i religiji. Coles kaže da sličnost u razumijevanju duhovnosti prelazi religijske i kulturološke crte.

Kopije se mogu kupiti na www.amazon.com.

Za dalje tekstove i izvore o religiji i školovanju u otvorenom društvu posjetite online izvore www.esplacboard.org (uđite kao gost i potražite paket izvora Religija i školovanje u otvorenom društvu) ili kontaktirajte osep-see@zavod-irc.si.

Prilog B:

Komparativne informacije o pristupima religijskom obrazovanju

Sljedeće stranice daju tabelu pristupa religijskom obrazovanju u odabranim zemljamaⁱ. Definicije ključnih pojmova koji se upotrebljavaju su sljedeće:

Pristupi religijskom obrazovanju

Informacije o tome da li je pristup religijskom obrazovanju (RO) predominantno vjeroispovijedni ili nevjeroispovijedni i o tome koje religijske zajednice nude religijsko obrazovanje. Raznoliki pristupi variraju od instrukcija iz katehizma (npr. u mnogim istočnoevropskim zemljama), do vjeroispovijednih kooperativnih koncepata (npr. u Finskoj, Njemačkoj ili Austriji) i nevjeroispovijednih kooperativnih koncepata (npr. u Velikoj Britaniji) do koncepata snažno fokusiranih na modelu religijskih studija (npr. u Danskoj (Schreiner, 2002. 91).

Izborni predmet (I)/Obavezni predmet (O)/Izborni-obavezni predmet (IO)

Ovaj stupac daje informacije o statusu religijskog obrazovanja. U zemljama Evropske Unije ono je obično obavezan predmet u kojem se religijsko obrazovanje uči nevjeroispovijedno. Ako je vjeroispovijedno orijentirano, često postoji niz predmeta od kojih učenici i/ili roditelji mogu birati jedan. Ponekad je religijsko obrazovanje dobrovoljni predmet (D). To nije slučaj u Italiji, gdje nema alternativnog predmeta ako učenik odluči da ne uzme vjeroispovjedne časove. Primjer Izborni-obavezne situacije (IO) se može naći u Sloveniji, gdje su škole obavezne da imaju nevjeroispovijedni predmet religijskog obrazovanja kao izborni predmet, ali su učenici slobodni da odluče da li će ga pohađaju. Ako odluče da ne pohađaju religijsko obrazovanje, moraju izabrati drugi izborni predmet.

Zamjenski (Z) ili Alternativni (A)

Ovaj stupac opisuje da li postoji zamjenski ili alternativni predmet na raspolaganju učenicima koji ne pohađaju religijsko obrazovanje opisano u prva dva stupca u tabeli. Gdje je dostupno, ime alternativnog ili zamjenskog predmeta je navedeno.

Nadležnost za nastavni plan i program

Opisuje koje vlasti su odgovorne za nastavni plan i program religijskog obrazovanja i /ili alternativnog predmeta.

Opaske

Svi modeli i pristupi religijskom obrazovanju imaju svoju vlastitu historiju i «biografiju» i rezultiraju iz kompleksnih razvoja, pod uticajem religijskog pejzaža zemalja, uloge i vrijednosti religije u društvu, strukture obrazovnog sistema i odnosa između države i religije. Ovo treba uzeti u obzir da bi se razumjela priroda religijskog obrazovanja u svakoj zemlji. Zadnji stupac daje «opaske» koje se odnose na specifičnu situaciju u datoj zemlji (Schreiner, 2002., 91).

ⁱ Podaci su prikupljeni u julu 2004. godine.

Zemlje	Pristupi religijskom obrazovanju	Izborni predmeti (I)/Obavezni predmeti (O)/Izborno-obavezni predmeti (IO)	Zamjenski (Z) ili Alternativni predmeti (A)	Odgovornost za nastavne planove i programe	Opaske
Austrija	Vjeroispovijedni: religijske zajednice, registrovane od strane države (15)	O	Ne	Kooperacija: Država/religijske zajednice	Uglavnom vjeroispovijedno religijsko obrazovanje
Belgija	Vjeroispovijedni: religijske zajednice, registrovane od strane države; regulacije na lokalnom nivou	IO	Da	Religijske zajednice	52% katoličkih škola
Danska	Nevjeroispovijedni: Osnovna škola uglavnom luteranska. Druge religije moraju biti uključene u srednje škole	O	Ne	Ministarstvo obrazovanja i lokalne obrazovne vlasti uz pomoć udruženja RO nastavnika	Nema RO u 7. i 8. razredu zbog pripreme za krizmu. Obavezni predmet definiran kao akademska studija religije
Finska	Ispovijedni: luteranski i ortodoksni	O	Z Humanistička etika	Kooperacija država/crkva	Uglavnom luteransko RO (učešće 97%)
Francuska	Nema ni vjeroispovijednog ni nevjeroispovijednog RO kao posebnog školskog predmeta (izuzetak: regija Alsace i Lorraine: Luteransko/reformirano katoličko, grčko-ortodoksno				Izuzetak: Alsace i Lorraine (gdje je vjeroispovijedno RO) U ostatku francuskih regija(kao kulturne i historijske činjenice) uči se kao integralni dio redovnih školskih predmeta (historija, filozofija)

	Pristupi religijskom obrazovanju	Izborni predmet (I)/Obavezni Zemlja predmet(O)/Izborno-obavezni pr. (IO)	Zamjenski (Z) ili Alternativni predmet (A)	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske
Njemačka	Vjeroispovijedni: evanđelistički/katolički dijelom jevrejski, islamska religijska obuka, grčki-ortodoksni	O (Izuzeci)	Z/A Etika/Norme i vrijednosti/Filozofija	Kooperacija države/crkve	Izuzeci: Berlin, Bremen, Brandenburg
Grčka	Vjeroispovijedni: ortodoksna crkva/islamska zajednica	O	Djelimično	Ortodoksna crkva/islamska zajednica	U principu: grčko-ortodoksno RO
Irska	Vjeroispovijedni: rimsko-katolički	O	Ne	Kooperacija države/crkve	93%protestanti
Italija	Vjeroispovijedni: rimsko-katolički	I	Ne	crkva	Uglavnom rimsko-katoličko RO, upisivanja na RO obavezno
Luksemburg	Vjeroispovijedno	IO	Da		Samo katoličko RO
Nizozemska	Nevjeroispovijedne javne škole i škole udruženja roditelja koje su (uglavnom) ispovijedne	O	Ne	Same škole	2/3 svih škola vode sami roditelji; većina ih je vjeroispovijednih
Portugal	Ispovijedni	IO	Da		RO od 1996. godine
Španija	Ispovijedni: rimsko-katolički	I	Djelimično	Crkve	Samo katoličko RO, veoma malo protestantskih škola

Zemlja	Pristup religijskom obrazovanju	Izborni predmet (O)/Obavezni predmet (O)/Izborno-obavezni pr. (IO)	Zamjenski (Z) ili alternativni (A) predmet	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske
Švedska	Nevjeroispovijedni	O	Ne	Kooperacija država/crkva	99% učestvuju u nevjeroispovijednom «objektivnom RO»
Velika Britanija	Nevjeroispovijedni: kršćanska tradicija i svjetske religije na svim stadijima	O Roditeljsko pravo da povuku djecu	Ne	Lokalne obrazovne vlasti (LEA) – odbori sa predstavnicima religijskih zajednica, nastavnika i političara	Multi-religijski pristup
Engleska i Vels					
Škotska	Uglavnom nevjeroispovijedni, vjeroispovijedni samo u rimsko-katoličkim školama	O	Ne	Država u nevjerskim školama; kooperacija država/crkva u vjerskim školama	Vjeroispovijedno RO samo u vjerskim crkvama

NOVE EVROPSKE ZEMLJE ČLANICE U 2004.

Zemlja	Pristupi religijskom obrazovanju	Izborni predmet (I)/Obavezni predmet (O)/Izborno- obavezni pr. (IO)	Zamjenski (Z) ili Alternativni (A) predmet	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske
Kipar	Vjeroispovijedni: grčki ortodoksni	O		Nastavni plan i program is Grčke	77% grči-ortodoksni 18% muslimanski
Češka Republika	Vjeroispovijedni: sve registrovane religijske zajednice	I	Ne	Religijske zajednice	
Estonija	Nevjeroispovijedni	I			RO na zahtijev roditelja. Uglavnom luteranska tradicija. Nekoliko ne- državnih kršćanskih škola sa RO su ponovo otvorene
Mađarska	Vjeroispovijedni	I	Planirano	Crkve	Obavezan predmet u crkvenim školama
Latva	Vjeroispovijedni: rimsko-katolički, luteranski, ortodoksni	I IO (od 01.09.2004.)	Etika	Kooperacija države/religijske zajednice	Dijelom luteranski, dijelom rimsko- katolički, dijelom ortodoksni
Litvanija	Vjeroispovijedni	IO	Etika	Religijske zajednice	75% katolički
Malta	Vjeroispovijedni rimsko-katolički	I			Samo katoličko RO, sve škole su katoličke škole
Poljska	Vjeroispovijedni	I	Etika	Crkva	
Slovčka	Vjeroispovijedni: katolički, protestantski	IO	Ne	Crkve	
Slovenija	Nevjeroispovijedni: «Religije i etika»	IO	Drugi izborni predmeti	Država	Vjeroispovijedne religijske instrukcije su moguće u privatnim školama

**EVROPSKE ZEMLJE KOJE NISU ČLANICE EU, CENTRALNA AZIJA I DRUGE
ODABRANE ZEMLJE**

Zemlja	Pristupi religijskom obrazovanju	Izborni predmet (I)/Obavezni predmet (O)/Izbotno- obavezni pr. (IO)	Zamjenski (Z) ili alternativni (A) predmet	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske
Albanija	Ni vjeroispovijedno ni nevjeroispovijednto RO je kao poseban školski predmet				Vjeroispovijedno RO u nekoliko vjerskih privatnih škola
Bjelorusija					Istorija religije u nekim školama
Bosna i Hercegovina	Vjeroispovijedni: islamski, katolički, ortodoksni, jevrejski, adventistički	IO		Religijske zajednice	Različite regulacije u kantonima i Republici Srpskoj Novi predmet «Kultura religije» se planira
Bugarska	Vjeroispovijedni: ortodoksni	I			Uvedeno u 1998. u osnovne škole, u 1999. u srednje škole
Hrvatska	Vjeroispovijedni: katolički, islamski	IO		Religijske zajednice	76% katoličko
Gruzija	Nevjeroispovijedni: Religija i kultura	I		Ministarstvo za obrazovanje	U stvarnosti predmet Religija i kultura se ne predaje i zamijenjen je sa vjeroispovijednim ortodoksnim RO
Zemlja	Pristup religijskom obrazovanju	Izborni predmet (O)/Obavezni predmet (O)/Izborn- obavezni predmet (IO)	Zamjenski (Z) ili alternativni (A) predmet	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske

Island	Nevjeroispovijedni: kršćanstvo, Religijske nauke i Etika	O	Ne	Kooperacija država/crkve	93% protestantsko
Kosovoⁱⁱ	Nema ni vjeroispovijednog ni nevjeroispovijednog RO kao posebnog školskog predmeta				
Makedonija	Nema ni vjeroispovijednog ni nevjeroispovijednog RO kao posebnog školskog predmeta				Uglavnom pravoslavno i islamsko stanovništvo

ⁱⁱ Srbija, Crna Gora i Kosovo su predstavljeni odvojeno, jer se njihovi obrazovni sistemi razlikuju i njihov budući status kao suverenih tek treba da bude određen.

Zemlja	Pristupi religijskom obrazovanju	Izborni predmet (I)/Obavezni predmet (O)/Izborno-obavezni pr. (IO)	Zamjenski (Z) ili alternativni predmet (A)	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske
Crna Gora	Nema ni vjeroispovijednog ni nevjeroispovijednog RO kao posebnog školskog predmeta				
Norveška	Nevjeroispovijedno: Kršćanstvo sa Religijom i moralnom filozofijom	O	Ne	Država	Novi nastavni plan i program od 1997. godine
Pakistan	Vjeroispovijedni: islamske instrukcije	O	Ne	Religijska zajednica	Maktabi i medrese – institucije koje prenose isključivo religijske instrukcije vođene od strane muslimanske ili bilo koje druge vjere – rade po vladinim smjernicama za privatne institucije
Rumunija	Vjeroispovijedni: Rumunjski ortodoksni, protestantski, rimsko-katolički	I		Crkve	RO od 1998. godine
Ruska federacija	Djelomično vjeroispovijedni	Moguće I		Bez odredbi	RO od 1990., samo na inicijativu roditelja

Zemlja	Pristupi religijskom obrazovanju	Izborni predmet (I)/Obavezni predmet (O)/Izborno-obavezni pr. (IO)	Zamjenski (Z) ili alternativni predmet (A)	Odgovornost za nastavni plan i program	Opaske
Švicarska	U principu vjeroispovijedno RO i nevjeroispovijedna Biblijska nauka	I/O		Crkve/regionalna država	Školske odredbe na kantonalnom nivou (26 kantona)
Srbija	Vjeroispovijedno RO	I	Građansko obrazovanje	Religijske zajednice	Uglavnom ortodoksno RO
Južna Afrika	Nevjeroispovijedno: Poučavanje o religijama	O		Kooperacija država/crkve	Vjeroispovijedno RO dozvoljeno izvan formalnog nastavnog plana i programa, ukoliko je dobrovoljno i nepristrano
Turska	Vjeroispovijedno: Religijska kultura i obrazovanje u moralu iz perspektive sunitskog islama. Vjeroispovijedno obrazovanje u drugim religijama za manjinske škole	O		Ministarstvo za obrazovanje uz konsultacije sa Vijećem za Religijske poslove	Izostajanje za ne-muslimane moguće. Nevjeroispovijedno religijsko obrazovanje uključeno u srednju školu
Ukrajina	Vjeroispovijedno: ortodoksno, protestantsko	I			Ustav iz 1996. daje pravo nezavisnih škola sa pravom slobodnog RO

*Izvori: Struktura i izabrani podaci usvojeni iz: Schreiner, P., Spinder, H., Taylor, W. (2002.): Posvećeni evropskoj budućnosti. Prilozi iz Obrazovanje i religijsko obrazovanje, u ime Koordinatorske grupe za religijsko obrazovanje u Evropi (CoGREE), Comenius-Institut, Protestan Centre for Studies in Education, Munster, str. 92-93.

Srtateški dokumento od strane država članica, konferencije «Religijska dimenzija interkulturološkog obrazovanja, Oslo, Norveška, 6-9. jun 2004. godine, organiziran u okviru predsjedavanja Norveške Odborom ministara Vijeća Evrope i projekt «Interkulturološko obrazovanje i izazov religijske različitosti i dijalog u Evropi»;

Stručne podatke obezbijedio Z. Kodelja, Direktor Centra za filozofiju obrazovanja, Obrazovni istraživački institut, Slovenija;
Podaci dobiveni kroz direktni kontakt i upite pojedinim stručnjacima na nivou zemlje (2004.).

Prilog C:

Informacije o politici religije i obrazovanja i dijalog u selektiranim zemljama

U potrazi za povratnim informacijama i komentarima na radne nacрте ove studije, ko-autori su dobili mnogo bilježaka koje su bile od pomoći, opisa i materijala pripremljenih od strane drugih o specifičnim situacijama u pojedinim zemljama. Izbor iz njih je uvršten u ovaj prilog. Za dalje informacije o ovim i drugim zemljama, posjetite www.esblackboard, online izvor o Religiji i školovanju u otvorenom društvu.

Bugarska

Demokratski ustav koje je usvojen 13. jula 1991. godine priznao je jednakost svih građana pred zakonom bez «ograničenja prava i privilegija baziranih na rasi, nacionalnosti, etničkoj pripadnosti, spolu, porijeklu, religiji, obrazovanju, ličnom ili društvenom, ili imovinskom statusu, uvjerenjima, političkoj pripadnosti» (članak 6, paragraf 2). Zakon o religiji koji je parlament usvojio 20. decembra 2002. godine pružio je zakonski okvir za ovaj članak u ustavu. Bugarski Zakon o javnom obrazovanju ističe svjetovno obrazovanje u osnovnim i srednjim školama (članak 4).

1997-1998. godine «Religija» je uvedena kao izborni predmet u bugarskim školama. Očekivalo se da će uključivanje ovog predmeta motivirati toleranciju i pluralizam. Ministarstvo za obrazovanje je nadležno za odobrenje udžbenika. Autori eksperimentalnog udžbenika o «Religiji» (Sofija, 1998) za pete i šeste razrede pišu u uvodu udžbenika «Sadržaj knjige je fokusiran na najvažnije dijelove religiozno-moralne kulture kršćanstva». Glavna tema udžbenika za sedme i osme razrede o «Religiji» je «crkva i kršćanski život» (Sofija, 1998, str. 6). Ova knjiga također daje generalne informacije o drugim religijama, uključujući judaizam, islam, budizam, i druge.

Roditelji su odgovorni za odabir predmeta religijskog obrazovanja u osnovnoj školi. U srednjoj školi, u 12. razredu, izborni predmet «Filozofija» uveden je prije dvije godine, s pet modula. Jedan od njih je «Svjetske religije», i od njega se očekuje da pruži komparativnu, kognitivnu viziju o svjetskim religijama. Zadnjih godina postoji rašireni interes učenika za ovaj predmet. U nekim školama časovi još nisu ni počeli.

Sociološka anketa o javnom mišljenju u vezi religijskog obrazovanja će možda baciti malo svjetla na razloge za nedostatak interesa:

46,7% intervjuisanih odgovorilo je da bi se religijsko obrazovanje trebalo obavljati u porodici;
38,1% je odgovorilo da se religijsko obrazovanje treba obavljati u školi;
10,6% je odgovorilo da se religijsko obrazovanje treba obavljati u religijskim institucijama;

80,5% intervjuisanih daju prednost izbornim predmetima o religiji i tome da ih predaju nastavnici a ne teolozi.

Predmet «Religija» u školi bi trebao da:

Pruži znanje o religiji kao kulturi – 46,5%;
Formira duhovne vrijednosti – 17,4%;
Formira moralne vrijednosti – 15,5%.

Anketu je objavila Sociološka agencija ACCA «M» u martu 1996. godine. Za više detalja, pogledaj Bogomilova Todorova, N. (1999.): «Religija – Duh i institucija», Akademska izdavačka kuća, Sofija.

Pripremila Nonka Bogomila Todorova, vanredni profesor Filozofske antropologije na Institutu za filozofska istraživanja i stipendistica Međunarodne politike Otvorenog društva, Bugarska

Kosova/o

2004. godine anketa pod nazivom «Treba li predavati religiju u kosovskim javnim školama?» vođena je od strane grupe studenata Odsjeka sociologije Univerziteta u Prištini, pod nadzorom profesora Ismaila Hasanija. Cilj ankete bila je profesionalna procjena mišljenja učenika srednje škole o pitanju uvođenja predmeta religije u kosovski obrazovni sistem. Namjera je bila da anketa omogući učenicima da formuliraju neke konkretne preporuke na tu temu. Anketa je izvršena kao odgovor na prijedlog Kosovskog Parlamenta da se uvede religijsko obrazovanje u školama. Nakon što je prijedlog napravljen, peticiju je potpisalo otprilike 100,000 ljudi s Kosova u znak svoje podrške.

Istraživanje ankete je bilo fokusirano specifično na razjašnjenje mišljenja o sljedećim pitanjima:

- Da li će časovi o religiji uticati na učenike da napuste devijantno ponašanje, kao što je pušenje, konzumiranje alkohola, uzimanje droga, itd.?
- Da li će nastava o religiji doprinijeti povećanju među-religijske tolerancije?
- Kako bi trebalo podučavati ovaj predmet i da li on treba pripadati samo jednoj vjeri?

Metodologija koja se koristila u ovoj anketi ja bila kvalitativna, uključujući fokusne grupe, pojedinačne intervjue, ispitivanje pisanih materijala i fotografija. Ukupno 10 srednjih škola sa Kosova je učestvovalo u anketi, iz različitih dijelova Kosova, Prishtina (Priština), Gjakova (Đakovica), Ferizaj (Uroševac), Gjilan (Gnjilane), Vushtrri (Vučitrn), Istog (Istok), Viti (Vitina), Drenas (Glogovac), Podujeva (Podujevo) i Skenderaj (Srbica). Pored studenata, intervjuisani su i nastavnici. Intervjui su bili povjerljivi i anonimni.

U principu, većina učenika želi da ima više informacija i znanja o religiji, ali njihovi stavovi o tome kako bi se to trebalo napraviti se uvelike razlikuju. Oni koji su za to da imaju nastavu o religiji u školama odgovorili su da vjeruju da će im pomoći da se suoče sa svojim emocionalnim problemima i da se odupru negativnim pojavama kao što su alkohol i droge. Jedan ispitanik je rekao «...*Religija te uči da poštuješ dobre vrijednosti, bez obzira koje si vjere, postaneš bolja i tolerantnija osoba, i ovo bi umnogome pomoglo školi...*»

Oni koji su bili protiv uvođenja predmeta o religiji u školama odgovorili su da vjeruju da će ovo stvoriti pogrešnu predodžbu o Kosovu: «*Internacionalci će misliti da smo Bin Laden tipovi...postoje druga mjesta gdje možemo učiti o religiji...šta je sa mojim najboljim prijateljem koji je katolik, da li moram prekinuti prijateljstvo s njim?*» (Pitanja sa fokus grupe u Prištini).

Preovladavajuće mišljenje učenika je da bi trebala postojati predavanja o religijama, i da se tečaj treba koncentrisati na moralne vrijednosti a ne na ritualne obaveze. Očito je da je prisutnost aktivnih religijskih organizacija u određenim dijelovima Kosova uticalo na mlade ljude da bude posvećeniji religiji. Ovo je bilo primijećeno u Prizrenu, Gjilanu, Vushtrrii, Podujevu, i naročito u Skenderaju.

Mišljenja nastavnog kadra su također varirala, ovisno o godinama starosti i profesiji. Nastavnici društvenih nauka su većinom bili protiv uvođenja takvog predmeta u škole, jer bi to štetilo nesigurnom političkom statusu Kosova i stvorilo pogrešnu predodžbu o Kosovu kao o fundamentalističkoj državi. Također, činilo se da starija generacija nastavnika ima više otpora prema ideji predavanja o religiji.

Činilo se da je opšti stav ispitanika da se učenici koji su religiozni dobro ponašaju, ljubazni su i mirni. Međutim, oni isključuju iz ove kategorije one koji odjećom ili drugim vanjskim manifestacijama ističu svoju određenu vjeru (kao na primjer puštanje brade, simbole koji označavaju promoviranje religije). Nadalje, većina učenika odgovorilo je da vjeruju da škola nije pravo mjesto za obavljanje religijskih rituala, i oni su protiv određivanja posebnog mjesta u ovu svrhu. U sadašnjem zakonu o obrazovanju nema odredbe po tom pitanju. Dvosmislenost pruža prostor za misinterpretaciju u nekim slučajevima.

Mnogi mladi ljudi su odgovorili da imaju vrlo malo šta da rade u svoje slobodno vrijeme. Ne postoje alternativne aktivnosti izvan škole, a i ako postoje, previše su skupe. Kao posljedica toga, oni misle da postoji više šanse da se bave negativnim pojavama i da postanu žrtve raznih organizacija koje pripadaju organizovanom kriminalu. Oni misle da bi im lekcije o religiji pomogle da ovo izbjegnu. Međutim, većina učenika ispitanika misli da bi koncentrisanje na jednu religiju bilo opasno, jer bi uništilo odnose u razredu, gdje su često učenici koji pripadaju različitim vjerskim tradicijama.

Specifične preporuke istraživača nakon ove ankete su:

- Pripremiti nastavni plan i program nastave o religiji, koji bi uključivao obrazovne institucije u kooperaciji sa religijskim institucijama. Ovaj tečaj bi trebao da:
 1. Uključi informacije o svim religijama;
 2. Počne od osnovne škole;
 3. Uključi obrazovni i moralni aspekt vjere;
 4. Bude obavezan ali bez konačne ocjene.
- Obučiti predavače za ovaj specifični program, u skladu sa nastavnim planom i programom.
- Napraviti zakonske promjene.

Prevod i sažetak nalaza istraživanja pripremila Vjosa Rogova, Higher Education Support Program Coordinator, Kosova Education Center

Latvija

Religijsko obrazovanje u školama u Latviji je dostupno kao izborni predmet. Prema podacima iz Ministarstva za obrazovanje za akademsku godinu 1998/99., broj škola koje pružaju ovaj izborni predmet opao je sa 8,416 na 3,319. Oko 1% od ukupnog broja učenika u osnovnom obrazovanju se oprijedijelo za ovaj predmet.

U ljeto 2003. godine, ministar za obrazovanje je odlučio da uvede dva predmeta između kojih učenici mogu da biraju. Jedan je Etika, a drugi Kršćanske osnove. Roditelji su obavezni da izaberu jedan od predmeta za učenike prvog razreda. Od proljeća 2004. godine, standardi za predmet su još uvijek bili u izradi, iako će opције za nove predmete biti dostupne u školama od 1. septembra 2004. godine.

Anketa među roditeljima i školama o njihovim stavovima prema ovim promjenama, i okrugli stol organiziran od strane Centra za javnu politiku PROVIDUS pokazali su da je 66% roditelja saznalo za ove nadolazeće promjene i nove predmete iz mas medija. Većina roditelja izražava sklonost ka integrisanom predmetu Društvenih studija, a ne ni Etici ni Kršćanskim osnovama.

Anketa pokazuje da ako su roditelji obavezni da izaberu između Etike i Kršćanskih osnova, 67% roditelja preferira Etiku. Kršćanske osnove bi većinom izabrali roditelji čija djece već pohađaju Nadjeljnu školu u crkvi. Svi su roditelji zabrinuti da podjela u razredu na osnovu vjerovanja može negativno uticati na klimu u razredu.

Standard Društvenih studija je napravljen i isproban za vrijeme posljednje četiri godine u okviru pozajmice i projekta za obrazovanje u Latviji od strane Svjetske Banke. Trenutna odluka ministarstva zanemaruje napore koji su poduzeti da se razvije kvalitetan standard Društvenih studija.

Centar za javnu politiku PROVIDUS inicirao je informativne kampanje i njihov internet portal www.policy.lv služi kao platforma za izražavanje mišljenja o ovim stvarima.

Pripremila Indra Dedze, Senior Researcher, Center for Public Policy Standards, Providus, Latvia.

Pakistan

U pogledu naglaska na islam, Pakistan se ponekad vidi kao jedinstven slučaj jer je islam iskorišten kao indikator identiteta u mobiliziranju muslimana iz Indije kad su tražili zasebnu domovinu. 1949. godine, Donji Dom je usvojio *Rezoluciju o ciljevima* koja je definirala principe nove države. Rečeno je da će Pakistan biti država:

«gdje će se principi demokracije, slobode, jednakosti, tolerancije i socijalne pravde, kako su proglašeni u islamu, u potpunosti poštovati; gdje će se muslimanima omogućiti da urede svoje živote u individualnim i kolektivnim sferama u skladu sa učenjima i zahtijevima islama kako je uređeno u svetom Kuranu i Suni; [i] gdje će se adekvatne odredbe donijeti da bi manjine slobodno napredovale i upražnjavale svoje religije i razvijale svoje kulture.» Dok je Rezolucija o ciljevima u prvo vrijeme služila kao preambula ustavu, vremenom je postala znatnim dijelom ustava.

Prema 2. poglavlju ustava Pakistana naslovljenog «Principi politike»

«Država će nastojati, u odnosu na muslimane Pakistana:

- (a) da učini poučavanje svetog Kurana i Islamijata obaveznim, da potiče i omogućiti učenje arapskog jezika i da osigura ispravno i tačno štampanje i objavljivanje svetog Kurana;...»

Pakistan nije imao namjeru da postane teološka država. Ovo je rekao osnivač zemlje, Muhammed Ali Jinnah u svom inauguracionom govoru u Donjem Domu 11. augusta 1947. godine: «Vi ste slobodni; vi ste slobodni da idete u svoje hramove, vi ste slobodni da idete u svoje džamije ili bilo koje drugo bogoštovno mjesto u ovoj državi, Pakistanu. Možete pripadati bilo kojoj kasti ili vjeri – koja nema veze sa poslovima države...U ovom trenutku, ja mislim da bismo to trebali držati ispred sebe kao naš ideal i vidjet ćete da će s vremenom Hindusi prestati biti Hindusi i muslimani će prestati biti muslimani, ne u religijskom smislu, jer je to lična vjera svake osobe, nego u političkom smislu, kao građani ove države.»

Međutim, obrazovni sistem se počeo smatrati ključnim u stvaranju osjećaja solidarnosti na osnovi religije među etnički i kulturno raznovrsnim stanovništvom nove države. Na Prvoj obrazovnoj konferenciji koju ju sazvala vlada 1947. godine, federalni ministar obrazovanja je podvukao potrebu za obrazovnim sistemom baziranim na islamskoj ideologiji. Drugi petogodišnji plan (1960-1965.) ponovo naglašava islamske studije i religijsko obrazovanje. Normalno obrazovanje u Pakistanu ostaje predominantno u okviru javnog sektora na svim nivoima iako se elitne institucije mogu

mного češće naći unutar privatnog sektora. Nastavni plan i program za veliki broj institucija u javnom sektoru, uključujući oko 125,000 škola, se konačno odobrava od strane Krila za nastavni plan i program Federalnog ministarstva za obrazovanje. Udžbenici naručeni od strane odbora za udžbenike smještenih u provincijama drže se smjernica zadanim od strane Krila za nastavni plan i program. Ove smjernice u više navrata naglašavaju potrebu za ulijevanjem usko definiranog seta islamskih vrijednosti.

Naglasak na islamskim studijama postao je mnogo istaknutiji poslije udara generala Zia ul Haqa 1977. godine. Islamijat je bio obavezan od razreda I do razreda X ali je sada obavezan do fakultetske diplome (*Bachelor of Arts* diploma je ekvivalent 14 godina školovanja). Nije obavezan na magistarskom nivou, ali kad se studenti pojave na profesionalnim ispitima kao što je MBBS (*Bachelor of Medicine, Bachelor of Surgery*) ili CSS (natječajni ispiti za federalne javne službe) ponovo moraju studirati Islamijat kao poseban predmet i mogu se kvalificirati samo ako polože i ovaj ispit. Pod generalom Ziom, od razreda VI do razreda VIII, obavezno je za učenike svih religija da nauče arapski. Opravdanje za to je da bi ovo omogućilo muslimanskim učenicima da steknu bolje razumijevanje učenja iz Kurana. Prije toga, arapski je bio izborni predmet. U istom periodu, dio nastavnog plana i programa za Islamijat bio je odvoje za *Sunite* i *Šiite* na nivou razreda IX do razreda X. Posebne knjige su uvedene za učenike dviju sekti ali je zajednička knjiga ponovo uvedena 1999. godine. Međutim, one obrađuju različite dijelove ispita.

Od razreda I do razreda VIII predmet *Diniyat* (Religijske studije) se predavao u vladinim školama. Ali, 1997. godine, predmet Islamijat (Islamske studije) je uveden. *Diniyat* je teoretski davao prostor za uvođenje drugih religija, iako se ne čini da se to primjenjivalo u praksi u razredu na imalo značajnijem nivou. Za učenike drugih uvjerenja, osim islamskog, postoji malo praktičnih opcija za alternativu Islamijatu. U razredu VIII postoji «Građanski specijalni ispit za ne-muslimane,» na kojem se mogu pojaviti učenici iz manjinskih zajednica. Međutim, škole rijetko obezbijedjuju uslove za učenje ovog predmeta. 1987. godine, knjiga o etici koju bi koristili manjinski učenici napravljena je od strane provincijskog odbora za udžbenike Punjab. Ali, nije široko dostupna. Većina ne-muslimanskih učenika uzimaju Islamijat kao predmet iako nije obavezan.

U školama, djeca generalno imaju najmanje tri časa Islamijata sedmično, ponekad više, svaki u trajanju od 45 minuta. Islamijatski nastavni plan i program stavlja prioritet na ulijevanje muslimanskog identiteta među pakistanskom djecom bez obzira što barem neka djeca pripadaju drugim religijskim uvjerenjima. U predmetu Islamijat, koncepti kao što su Džihad uokvireni su u termine vođenja rata protiv nevjernika isključujući širu interpretaciju koja bi stavila Džihad protiv siromaštva, nepismenosti ili nejednakosti. Nadalje, odobreni udžbenici za predmete Urdu, Pakistanske studije, Građanstvo i druge također imaju značajan sadržaj posvećen Islamijatu. Povezano s ovim je i da se na Islamijatski sadržaj gleda kao na privilegiranje vjerovanja jedne sekte u odnosu na drugu.

Skorašnji događaj bio je publikacija nezavisnog instituta baziranog u Islamabadu, (SDPI), izvještaja pod imenom *Suptilna subverzija: stanje nastavnog plana i programa i*

udžbenika u Pakistanu. Izvještaj je fokusiran na predmete Urdu, Engleski, Socijalne studije i Građanstvo i ispituje smjernice nastavnog plana i programa koje nastoje da potaknu poučavanje i učenje islama i «pakistanske ideologije» u usko definiranim, isključivim frazama. Vlada je oformila odbor koji će ispitati preporuke izvještaja u svrhu reforme nastavnog plana i programa ali je bila zaustavljena u svojim aspiracijama za reformom suočena sa raširenom opozicijom od strane političko-religioznih grupa, medija na Urdu jeziku, privatnih TV kanala, itd. Udar opozicije je indicirao da značajni i uticajni dijelovi društva misle da ima malo toga ozbiljno pogrešnog sa nastavnim planom i programom ili udžbenicima kakvi su sada. Na primjer, argument da je Pakistan, zapravo, napravljen za muslimane često je ponavljan, implicirajući da ne postoji stvarna obaveza da se da prostora za obrazovni sistem za djecu iz manjinskih zajednica. Džihad se vidi kao stvar vjere za muslimane, i kako ga se ne bi učilo, mnogi su pitali bez dubljeg poniranja u pitanja interpretacije ili konteksta.

Reakcija na kontroverzu, od strane nekih, bila je čini se vođena političkim oportunistom a ne ubjeđenjem. Glavne političke stranke, na primjer, nalazeći utjehu u nelagodi vlade, naizgled nisu osjećale potrebu da podrže argument za nastavni plan i program koji daje prosvijetljeniji pogled na islam, promovira tolerantni pogled na manjine i susjede i inače je više u skladu sa naravi 21. stoljeće. Konzervativni lobiji su također bili potpomognuti činjenicom da je bilo dosta govora na zapadu, posebno na strani američkih donosioca politike, u vezi sa potrebom da se primijeni reforma medresa. Ovi lobiji su brzo postavili vezu između «zapadne agende» i vladine naizgled spremnosti da razmatra promjene u nastavnom planu i programu. Uzimajući u obzir rašireni bijes zbog uloge SAD u Afganistanu, Iraku i Palestini, ta veza je iskorištena da bi se promijenili uvjeti debate. U isto vrijeme, govorili su da težnja za prijateljskim odnosima sa Indijom ne znači podrivanje ideološkog sadržaja obrazovnog sistema. Debata o religijskom i ideološkom sadržaju udžbenika je od kritične važnosti. Ali, korištena je i za stavljanje vlade u obrambenu poziciju i odvlačenje pažnje od slabog kvaliteta udžbenika, kojima nedostaje kreativnost, sadržaj, strukturiranje, sekvenciranje, koherentnost i prezentacija.

Pitanje reforme medresa u Pakistanu je postalo fokus značajne pažnje poslije 11. septembra i porastu terorističkih djelovanja unutar Pakistana. Dijelom je ovo zbog skorašnje uloge medresa u porastu Talibana. Institucije kao što su Maddrassa Haqqania u Peshawaru su mjesta gdje su većina afganistanskih Talibana završila školu. Naravno, ranije, kad su Sovjeti bili u Afganistanu, na medrese se gledalo na veoma drugačiji način od strane SAD administracije i vlade generala Zia ul Haqa. Medrese su bile, iako ni u kom slučaju sve, dio institucionalne strukture podrške u afganistanskom Džihadu protiv Sovjetskog Saveza, financirane od strane SAD-a i Saudijske Arabije i pomognute od strane Pakistana. Ali sada kada je scenarij promijenjen, naponi su u toku da se «modernizuje» obrazovanje u medresama pod pretpostavkom da će to promijeniti gledišta studenata koji su produkt tog sistema. Kao prvi korak prema kontroliranju aktivnosti medresa, vlada je tražila da se prekine upisivanje stranih studenata u ove institucije.

1947. godine u Pakistanu je bilo otprilike 250 medresa. Prije dolaska Zia ul Haqa i Sovjetske invazije Afganistana 1979. bilo je skoro 2,500 medresa. Trenutno približni broj je bliži 10,000 do 12,000 medresa. Donekle, njihov porast je bio potaknut od strane države za svoje vlastite ciljeve. Slabo stanje škola u javnom sektoru učinilo ih je podobnom opcijom za mnoge.

Vlada sada želi da se medrese registruju kod države i tako steknu pravo na službenu pomoć. Mnoge medrese ne primaju vladinu pomoć; neke nalaze alternativne izvore. Kada se registruju, od medresa se zahtijeva da podučavaju predmete kao što su Nauka, Engleski i Matematika. Naglasak je također na kompjuterskim studijama. Postoje medrese koje već imaju neke od tih predmeta. Ali, uzimajući u obzir etos medresa i činjenicu da menadžment i nastavničko osoblje koji su već povezani sa institucijom će to i ostati, je li vjerovatno da će uskoro doći do preokreta u stavovima učenika medrese?

Vlada izgleda optimistična u pogledu svojih napora za reformu medresa. Skorašnje službeno saopštenje Pakistanske ambasade u Washingtonu kaže da pod odredbama naloga Obrazovnog odbora medresa iz 2001. godine, tri model - medrese su оформljene u Karačiju, Sukkuru i Islamabadu 2003. godine. Ove medrese navodno slijede novi plan i program. Medresa u Islamabadu je predviđena isključivo za djevojčice. Ako se od ovih medresa očekivalo da imaju neku vrstu efekta proširenja na ostale, to se još nije dogodilo.

Više od milion učenika su dio sistema medresa. Često dolaze iz najsiromašnije i najuskraćenije sredine. Obrazovanje koje ovi učenici dobijaju je besplatno, obezbijeđen im je smještaj, hrana, odjeća, udžbenici i pokriveni su im i druge potrebe. Neke medrese daju i male stipendije. Usporedite ovo s onim što Punjubska provincijska vlada smatra pod «besplatnim» školovanjem, na primjer. U Punjebu, nominalna školarina za javno školovanje se više ne traži. Međutim, porodice moraju još uvijek financirati veće troškove za uniforme, knjige i hranu. Osim nekih izuzetaka, u ovim školama se ni ne uči puno. Da se stavovi učenika javnih škola razlikuju od stavova njihovih kolega iz medresa je vjerovatno, iako se jaz u razlikama sigurno smanjuje.

Postoji značajna uloga privatnog sektora u osnovnom i srednjem stupnju obrazovanja (do razreda V i razreda VII), i NVO sektor je veoma aktivan na nivou osnovnog obrazovanja. U pogledu stavova i pogleda na svijet, čini se da postoji značajna razlika između produkata ovih i vladinih škola. Ali ograničenja nametnuta nepostojanjem alternativnih materijala, potreba za izlaženjem na ispitime koje organizira vlada u kritičnim fazama, kao što su razredi V, VIII i X, i uvođenje nastavnika koji donose određene poglede razredu, se također treba držati na umu.

Pripremio Abbas Rashid, Društvo za unaprijeđenje obrazovanja, Pakistan

Srbija

U martu 2001. godine, Odbor za obrazovanje Skupštine Srbije je podnio zahtijev da se religijsko obrazovanje (RO) uvede u nastavni plan i program kao redovni predmet. Nakon razgovora sa Svetim Sinodom srpske pravoslavne crkve (SOC), pokojni premijer Zoran Đinđić je održao razgovore sa predstavnicima još šest religijskih zajednica 5. jula, i najavio uvođenje religijskog učenja u državne škole u Srbiji od septembra 2001. godine. Dekretom vlade, ovih sedam religijskih zajednica proglašeno je tradicionalnim religijama, tako dobijajući pravo na religijsko obrazovanje u državnim školama financirano od strane države.ⁱⁱⁱ Državna komisija za RO je obrazovana, i sastoji se od predstavnika religijskih zajednica koje su proglašene tradicionalnim religijskim zajednicama i predstavnika Ministarstva za obrazovanje i religije, koji su ovlašteni da započnu, primijene i nadziru RO. Ministarstvo za obrazovanje i religije dobilo je zadatak da pripremi alternativni predmet, koji, u to vrijeme, nije imao ni ime ni jasno definiranu ulogu i sadržaj. Nedugo zatim, grupa stručnjaka je osmislila alternativni predmet religijskom obrazovanju, nazvan Građansko obrazovanje (GO).

Selekcija samo sedam religijskih zajednica ovlaštenih da implementiraju religijsko obrazovanje u državnim školama postavlja presedan, jer prethodni zakon nije diskriminisao između različitih religijskih zajednica. Male religijske zajednice su bile naročito pogođene ovim isključivanjem u vrijeme kada se vodila žestoka javna kampanja protiv njihovih djelatnosti, što je rezultiralo u brojnim fizičkim napadima na njihove prostorije i predstavnike. Štaviše, jedna tradicionalna crkva, Rumunjska pravoslavna crkva (RPC), koja službeno djeluje na području Banata, nije uključena u sedam priznatih religijskih zajednica.

Uvođenje RO popraćeno je žestokom javnom debatom povodom opravdanosti i karakteru religijskog obrazovanja. SPC je bila glavni protivnik inicijative da se uvede RO. Zahtjevi za njegov vjeroispovijedni karakter objašnjeni su stavom da ne postoji takva stvar kao što je opšti koncept, a kamoli univerzalna religija i da religijsko iskustvo postoji isključivo unutar određene religije i određene vjere. Pravo na RO je izvučeno iz i bazirano na pravu na obrazovanje, pravu na biranje vlastitog pogleda na svijet, pravo na religijsko upražnjavanje i roditeljsko pravo da odgajaju djecu u skladu sa svojim religijskim vjerovanjima. Sva ova prava data su u međunarodnim konvencijama i čine temelje RO u drugim evropskim zemljama, iako sa različitim modelima koji se koriste, što je potpuno zanemareno u debati u Srbiji. Drugi argumenti u korist RO uključivali su sveprisutni kriminal i njegovo povećanje, nasilje u porodici i navodnu pojavu i širenje takozvanih destruktivnih sekti. Kao i u drugim bivšim komunističkim zemljama, dominantni argument za RO bilo je njegovo nedemokratsko ukidanje od strane komunističke vlasti poslije Drugog Svjetskog Rata.

ⁱⁱⁱ Prema dekretu o organiziranju i implementiranju religijskog obrazovanja, objavljenom u Službenom listu broj 46/27, juli 2001. godine, slijedeće religijske zajednice proglašene su tradicionalnim: Srpska Pravoslavna crkva, Islamska zajednica, Katolička crkva, Slovačka evanđelistička crkva augsburške ispovijesti, Jevrejska zajednica i Reformirana kršćanska crkva augsburške ispovijesti. Ovo su denominacije koje su uživale prava religijskog obrazovanja u Kraljevini Jugoslaviji, prije Drugog Svjetskog Rata.

Brojne ne-vladine organizacije i obrazovni stručnjaci upozorili su da je RO uvedena u škole suprotno ustavu i da su usvojene procedure i standardi u vezi uvođenja novih predmeta u nastavni plan i program, što zahtijeva dvogodišnju eksperimentalnu primjenu, koju slijedi stručna analiza. Protivnici RO istakli su činjenicu da su, na Balkanu, religije bile faktor razjedinjenja i da podjela u vjeroispovijedne RO programe znači podršku izolaciji, podršku etničkim podjelama i stvaranje prepreka društvenoj koheziji. Neki kritičari su istakli da uvođenje RO indicira namjeran pokušaj da se izbjegne postojeći problem u obrazovanju. Čak se i Ministar za obrazovanje zalagao za odgodu uvođenja RO u svrhu pripreme kompetentnog nastavnog kadra i prikladnih materijala. Među brojnim istraživačkim anketama u svrhu potvrđivanja jednog ili drugog stava, ističe se istraživanje *Centra obrazovnih inicijativa* u Beogradu. Otkrilo se da su mišljenja građana o religijskom obrazovanju pomiješana i inkonzistentna i da se, uz značajnu generalizaciju, može izvući zaključak da je jedna trećina građana za uvođenje religijskog obrazovanja, jedna trećina protiv a preostala trećina je ili neodlučna ili neinformirana.

Od tada je usvojeno nekoliko zakonskih akata da bi se modificirao postojeći Zakon o osnovnim i srednjim školama i da bi se definirala praktična implementacije RO. Nastavni plan i program za RO, koji sadrži ciljeve, zadatke i sadržaje religijskog obrazovanja i način implementacije programa, to jest kratak set uputa, stvoreni su potpuno od strane religijskih zajednica, bez učešća pedagoških specijalista ili iskusnih nastavnika, koji su zauzvrat ukazali na zanemarivanje didaktičkih i metodičkih principa, terminološku nepreciznost i neadekvatnost uzrastu učenika. Slična kritika je usmjerena i na RO udžbenike. Upražnjavanje RO u školama otkrilo je brojne probleme, kao što je odsutnost njegove integracije u obrazovni sistem, nedostatak nastavnih materijala i pomagala, nedovoljna pripremljenost nastavnika, nedostatak motivacije kod učenika i diskriminacija članova manjinskih religijskih zajednica u upražnjavanju njihovog prava na RO.

Učenici srednjih škola ili roditelji učenika osnovnih škola imaju obavezu da se odluče između religijskog obrazovanja i građanskog obrazovanja i, po skorašnjoj odluci, od njih se očekuje da naprave izbor samo jednom i da se drže tog izbora. Izabrani predmet postaje obavezan tokom cijelog školovanja. Broj onih koji se odlučuju za RO se povećava svake godine. Iako trenutni statistički podaci nisu dostupni, može se sa sigurnošću pretpostaviti da je to izbor većine. Najveća popularnost RO je među muslimanima u jugozapadnoj Srbiji, zatim katolicima na sjeveru i pravoslavicima u nekim regijama centralne Srbije.

Pripremio Bojan Aleksov, OSI International Policy Fellow, Srbija

Slovenija

U Sloveniji, grubo govoreće, situacija je veoma slična onoj u Francuskoj i Sjedinjenim Državama^{iv}. Prema Slovenskom ustavu, crkva i država su strogo odvojene. Iz ovog razloga je vjeroispovijedno religijsko obrazovanje u javnim školama eksplicitno zabranjeno školskim zakonima.^v Prije Drugog Svjetskog Rata, vjeroispovjedna religijska obuka bila je obavezan predmet u javnim školama. Poslije Drugog Svjetskog Rata, religijska instrukcija je tolerirana u javnim školama do 1952. godine. Od tada je vjeroispovjedna instrukcija izbačena iz javnih škola i bila je organizirana od strane crkve u crkvenim zgradama. Samo izuzetno je bila organizirana unutar školskih zgrada ali uvijek strogo odvojena od redovnih časova. U javnim školama, religijska instrukcija je bila zamijenjena takozvanim «građanskim i moralnim obrazovanjem».

Slovenija je postala nezavisna i suverena država 1991. godine. U toku prvih nekoliko godina svog postojanja, pripremala se važna obrazovna reforma u svrhu uspostavljanja obrazovnog sistema koji bi se mogao porediti sa onim u Evropskoj Uniji i drugim visoko razvijenim zemljama. Jedna od glavnih promjena koja se desila u to vrijeme u osnovnim školama bilo je uvođenje izbornih školskih predmeta. Svaka škola sada mora ponuditi najmanje šest izbornih predmeta u sedmoj, osmoj i devetoj godini školovanja. Svaki učenik mora izabrati dva od šest izbornih predmeta. Između drugih mogućnosti, učenik može izabrati nevjeroispovijedni oblik učenja o religijama, nazvan «religije i etika». Sadržaj ovog izbornog ili opcionog školskog predmeta podijeljen je u tri dijela. Pored obaveznih tema, postoje opcione teme iz kojih nastavnici i učenici mogu da biraju. Glavne religijske teme su sljedeće:

U sedmoj godini školovanja:

Obavezne teme su: Svjetske religije, Kršćanstvo, Islam i Budizam.

Opcione teme su: Judaizam, Hinduizam, Taoizam, Konfučijanizam, novi religijski pokreti i tradicionalne religije.

U osmoj godini školovanja:

Obavezne teme su: religijska kultura, obredi, simboli i religijske zajednice, religija i problem zla, grijeh, smrt, etičke dimenzije religija.

Opcione teme su: Crkve, sekte i samostanske zajednice, odnosi između crkve i države, magija i okultizam.

U devetoj godini školovanja:

^{iv} Francuska i SAD su zemlje čiji ustavi podrazumijevaju potpunu odvojenost crkve i države. Posljedica toga je da vjeroispovijedno religijsko obrazovanje nije dozvoljeno u javnim školama. Ali to ne znači da je religija kao takva uklonjena iz nastavnog plana i programa javnih škola, jer je učenje o religiji dozvoljeno.

^v Religijska instrukcije je dozvoljena samo izuzetno (pod određenim uvjetima) u javnim školama van nastavnog vremena. U privatnim školama, koje su također zamišljene kao institucije koje treba da ispune određene zahtjeve onih roditelja koje žele obrazovati svoju djecu u skladu sa određenim religijama, moralu i filozofskim uvjerenjima, religijska instrukcija je, naravno, dozvoljena.

Obavezne teme su: Kršćanstvo i zapadna civilizacija, Biblija (Stari i Novi Zavjet), katolicizam, pravoslavlje, protestantizam, prosvijetljenje, kršćanstvo u Sloveniji, religija i smisao života, religijska sloboda i sloboda savjesti.

Opcione teme su: religijska tolerancija, ratovi religije, nauka i religijsko vjerovanje, ateizam i humanizam.

Sadržaje ovih školskih predmeta pripremio je tim eksperata, uključujući teologe. Do sada sadržaji ovih školskih predmeta nisu bili predmet kritike. Predmet nepovjerenja i svađe bilo je uvođenje «Religije i etike» kao posebne discipline u javnim školama. Za one koji se ne slažu sa uvođenjem ovog novog predmeta, to je samo «maskirana ili skrivena religijska obuka», Trojanski konj koji dozvoljava povratak crkve u javne škole. Za katoličku crkvu, učenje predmeta «Religije i etike» je neprihvatljivo jer je nevjeroispovijedno. Drugim riječima, neprihvatljivo je jer je to učenje o religijama, a ne učenje o jednoj religiji, i posebno, jer je sve u vezi s ovim predmetom (obuka nastavnika, priprema obrazovanih programa i udžbenika i praćenje) u nadležnosti službenih institucija države, kao što je slučaj sa svim drugim školskim pitanjima, a ne u nadležnosti same katoličke crkve, kao što to ona želi.

Da zaključimo, možemo reći da u Sloveniji postoje dva oblika učenja o religijama u javnoj školi: prvo, kao poseban predmet, izborni i nevjeroispovijedni, drugo, kao dio nekog drugog predmeta, posebice u građanskom i moralnom obrazovanju, historiji i književnosti.

Ali katolička crkva u Sloveniji nije zadovoljna sa ovim. Ona želi da postigne dva potpuno različita cilja. Prvi cilj, koji želi da postigne odmah, je da katolička religijska obuka, koju djeca pohađaju u crkvi, bude priznata od strane države kao jedan od izbornih predmeta u javnim školama. Drugi cilj je dugoročan: da se uspostavi takav model religijskog obrazovanja u javnim školama kakav postoji u Austriji i u nekim drugim, predominantno katoličkim, zemljama u Evropi. Ali ovi ciljevi nisu u skladu sa Slovenskim ustavom. Dakle, oni bi se mogli postići samo ako bi se promijenio ustav.

Pripremio Zdenko Kodelja, direktor Centra za filozofiju obrazovanja, Obrazovni istraživački institut, Slovenija

Turska

Turski ustav iz 1982. godine kaže da je «religijsko i moralno obrazovanje i učenje podložno kontroli i nadzoru države. Religijska kultura i moralno obrazovanje će biti obavezni časovi u osnovnim i srednjim školama. Religijsko obrazovanje i učenje izvan ovoga bit će stvar osobnog izbora i zahtijeva staratelja mlade osobe...»

Zakon o osnovnom obrazovanju iz 1793. primijenjen 1973. godine kaže «Sekularnost je princip turskog nacionalnog obrazovanja. Religijska kultura i moralno obrazovanje je obavezno u osnovnim i srednjim školama...»

«Religijska kultura i moralno obrazovanje» je obavezan čas u trajanju od dva sata sedmično od četvrtog do osmog razreda i u trajanju od jednog sata između devetog i jedanaestog razreda. Od četvrtog do osmog razreda nastavni plan i program je fokusiran na islamske principe i običaje kao i na moralno učenje, građanstvo, nacionalno jedinstvo, običaje i tako dalje. Ovaj obavezni predmet ne uključuje znatan stepen islamske obuke (učenici se uče zapovijedima islama, *namaz* i molitve, iako neko nastavnici kažu da ostavljaju učenicima i roditeljima hoće li naučiti islamske molitve. Ovo se može dosta razlikovati u različitim dijelovima zemlje).

Postoji broj manjinskih škola u Turskoj a posebno u Istanbulu. To su Grčke (*Rum*) i Armenske škole koje su također podložne nacionalnom nastavnom planu i programu. Religijska kultura i moralno obrazovanje se predaju od strane njihovih vlastitih religijskih zajednica.

Tek od devetog do jedanaestog razreda nastavni plan i program počinje uključivati učenje o drugim religijama, i to ne sačinjava veliki dio programa.

Prije 2000. godine, nastavnici ovog predmeta su bili (gdje je to bilo moguće) oni koji su završili teološke fakultete. Prethodna vlada stavila je ograničenja na zapošljavanje te vrste nastavnika unutar Ministarstva za obrazovanje i sada preferira one koji su završili Religijsku kulturu i moralno obrazovanje, odsjek za obuku nastavnika unutar ovih fakulteta. Ako nisu dostupni nastavnici sa ovim diplomama, onda «razredni nastavnici» mogu održavati ovu nastavu.

Nastavni plan i program priprema Odbor za obrazovanje u konsultaciji sa Generalnim direktoratom o religijskom obrazovanju za religijska pitanja i akademici teoloških odsjeka. Obavezne udžbenike priprema Generalni direktorat religijskog obrazovanja Ministarstva za obrazovanje.

U Turskoj, debata o religiji i obrazovanju posljednjih godina je fokusirana na *imam hatipe*. Ovo su vokacione srednje škole, originalno stvorene za obuku *imama*. Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, veliki broj *imam hatipa* je otvoren, i oni koji su ih završili su uvelike prekoračili potrebe za imamima u zemlji. *Imam hatipi* su postali alternativni izvor obrazovanja za roditelje koji žele da pošalju svoju djecu u škole gdje vjeruju da će im biti pruženo bolje religijsko obrazovanje i više moralno učenje, posebno njihovim kćerima. Sve vokacione srednje škole u Turskoj imaju različite procedure pristupa višem obrazovanju. Trenutna debata je oko toga da vlada želi eliminirati «nepovoljan položaj» vokacionih srednjih škola i omogućiti studentima širi pristup različitim odsjecima institucija višeg obrazovanja (u ovom trenutku, to je uveliko ograničeno na škole sa istim predmetima) koje će im otvoriti put za ulazak u javne službe.

TESEV, lokalni institut za politike, vodi studiju o *imam hatipima*. Namjera studije je rušenje mitova i otvaranje teme za širu debatu. Inicijativa obrazovne reforme će pokušati da to dopuni sa alternativama religijskom obrazovanju tako da postoji sveobuhvatnija politika o religijskom obrazovanju. U Turskoj, obuka imama, religijsko

obrazovanje i opcija škola sa jačim religioznim učenjem (trenutno «imam hatipi») ili roditeljski zahtjevi su elementi debate.

Prigremila Ayla Goksel, Inicijativa za obrazovnu reformu, Istanbul, Turska

Primjeri zemalja prikupljeni u julu 2004. godine.